

MARIE RIEDLOVÁ

PROBLÉMY A PERSPEKTIVY POSTGRADUÁLNÍHO STUDIA UČITELŮ ZEMĚPISU

V období vědecko-technické revoluce, která se vyznačuje prudkým rozvojem vědy, techniky a kultury, nevystačí již žádný odborník s vědomostmi, které získal studiem na vysoké škole. Dynamika změn ve vývoji vědy, techniky a kultury zasahuje i školství a vyvolává potřebu doplnit základní učitelské studium na vysokých školách promyšlenou soustavou dalšího vzdělávání, které by na základní studium navazovalo.

Problematika permanentního vzdělávání učitelů se stala celosvětovou tendencí a řeší se v zemích socialistických i kapitalistických, ovšem značně odlišně.

V kapitalistických zemích, v nichž existují rozmanité formy vzdělávání učitelů, neexistuje ani jednotný systém dalšího vzdělávání ani jeho centrální řízení. Naopak v socialistických zemích s jednotnou školskou soustavou se prosazují koncepte centrálně řízeného a povinného dalšího vzdělávání učitelů.

V ČSSR jsme se začali problematikou dalšího vzdělávání učitelů na universitní úrovni zabývat již na počátku 60. let. Na konferenci pořádané Universitou Karlovou v roce 1961 bylo přijato usnesení, aby tehdejší celouniverzitní Ústav pro dálkové studium učitelů připravil ve spolupráci s učitelskými fakultami UK návrh na obsah i organizaci PGSU škol 2. cyklu. Tento návrh byl pak v ústavu vypracován, koncepce PGSU obhájena a v červenci 1963 rozhodlo MŠ, aby se podle návrhu ÚDSU zahájilo PGSU pokusně pro některé aprobační skupiny na filosofické a přírodovědecké fakultě UK.

V příloze k Učitelským novinám (č. 23 z r. 1965) byl uveřejněn „Program dalšího vzdělávání učitelů ve školním roce 1965/66“, do něhož byl zahrnut i program PGSU na UK vypracovaný podle návrhu ústavu.

MŠ sdělilo rektorátu UK, že:

1. Organizaci PGSU na UK byl pověřen Ústav pro učitelské vzdělávání na UK (který od 1. září 1964 nahradil dřívější Ústav pro dálkové studium učitelů).
2. Účastníci tohoto studia se zapisují na příslušných fakultách UK.
3. Studium je dvouleté a ukončí se závěrečnou zkouškou.
4. Absolventům se toto studium zhodnotí podle normy, kterou vydá MŠ.

Cd školního roku 1965/66 byly pokusně dvouleté cykly PGSU škol 2. cyklu organizovány na filosofické a přírodovědecké fakultě UK pro vybrané obory (čeština, ruština, dějepis, zeměpis, výtvarná výchova). V dalších letech byly pokusné běhy zavedeny i pro jiné obory, a také na jiných učitelských fakultách.

Kromě toho vypracoval ÚUV na UK ve spolupráci s pedagogickými fakultami (které nahradily pedagogické instituty) učební plány a osnovy PGSU škol 1. cyklu. Podle zkušeností získaných v pokusném PGSU byla vypracována ústavem nová koncepce PGSU, která zdůraznila nutnost integrace jednotlivých složek učitelského vzdělávání — složky předmětové, politicko-filozofické a pedagogicko-psychologické — a stanovila i proporce mezi nimi. Oba aprobační předměty

měly celkem 80 % a obě další složky celkem 20 % výukových hodin. Délka PGSU byla stanovena na 2 roky, při čemž se počítalo s 10 konzultačními dny během školního roku a 2 prázdninovými soustředěními v trvání maximálně 10 dnů ročně. Organizace PGSU byla svěřena příslušným učitelským fakultám. Tato koncepce byla r. 1967 právně zakotvena vyhláškou MŠ č. 49 a platovým řádem, podle nichž se absolvování PGSU stalo od r. 1972 podmínkou pro platový postup do 5. platového pásma (po 10. roce školské služby).

Dosavadní, již téměř 10letý průběh PGSU umožňuje pracovníkům bývalého Ústavu pro učitelské vzdělání na UK zhodnotit získané zkušenosti, podložené dlouhodobým průzkumem zejména na pedagogických fakultách v ČSR, kde je účast učitelů v PGS nejmasovější.

Výzkum postgraduálního studia učitelů přírodovědných oborů byl zařazen i do resortního plánu výzkumu MŠ na léta 1971–1975 jako DŮ č. 15,10 a jeho koordinátorem byla stanovena doc. Riedlová. Konečná obhajoba DŮ se má uskutečnit nejpozději v září 1975.

Průběžné obhajoby a publikované zprávy o výsledcích výzkumu ukazují jednak problémy a nedostatky obecně platné, jednak specifické pro příslušný předmět aprobační skupiny.

Obecné problémy a nedostatky se týkají především organizace studia, jeho zajištění po stránce materiální, studijní literatury, problematiky zkoušek dílčích i závěrečných, písemných prací, jejich obsahu a hodnocení a konečně i proporcí mezi jednotlivými složkami postgraduálního studia a názorů na rovnoměrné studium obou předmětů aprobační skupiny během obou let a na odlišnost obsahu a proporcí mezi aprobačními předměty.

Specifické problémy se u PGSU zeměpisu vztahují především k obsahu studia a jeho náročnosti, v druhé řadě k jeho sepětí s konkrétní učitelovou činností.

Při organizování PGSU jsme vyšli ze zkušeností s dálkovým studiem učitelů, kde se osvědčily pravidelné konzultace během školního roku a soustředění v trvání jednoho až dvou týdnů o hlavních prázdninách. Ovšem dálkové studium se nejvíce rozvíjelo na učitelských fakultách v době, kdy ještě neexistoval 5denní pracovní týden, takže bylo běžné konání konzultací o sobotách. Zavedení povinného PGSU však spadá do doby, kdy i na školách všech typů a stupňů byl zaveden pětidenní pracovní týden, což znamenalo zpravidla přesun stejného počtu výukových hodin do pěti dnů a zkomplikovalo situaci ve všech formách studia při zaměstnání.

Na školách, kde studuje současně několik učitelů při zaměstnání (ať již jde o studium dálkové nebo postgraduální) a na malých školách, nastává téměř neřešitelná situace. Nemá-li výuka vůbec v den, kdy se konají na fakultě konzultace odpadnout, mohou se jich učitelé zúčastnit nepravidelně. Proto byly na několika fakultách v ČSR zavedeny konzultace v sobotu. To však narazilo na odpor frekventantů a někde i na odpor zaměstnanců fakulty. V PGS studuje totiž naprostá většina žen, které jsou matkami a mají děti v předškolním nebo mladším školním věku. V sobotu, kdy jsou mateřské i ostatní školy uzavřeny, musí se jim věnovat. Frekventanti upozorňují i na omezení dopravních spojů o sobotách a výsledkem jsou absence na konzultacích a jejich přeměna na přednášky, při nichž účastníci pouze pasivně poslouchají přednášejícího místo co by se tázali na věci jimž při samostatném studiu z doporučené literatury neporozuměli.

Prázdninová soustředění, jež se v dálkovém studiu zvláště osvědčila, zejména byla-li pořádána mimo sídlo vysoké školy v přírodním prostředí umožňujícím práci v terénu i rekreaci v mimopracovní době, naražejí v současné době rovněž

na odpor učitelek — účastnicích se PGSU, a částečně i vysokoškolských učitelů, protože zkracují dobu zákonné dovolené. Na některých učitelských fakultách se proto místo prázdninových soustředění v minulých letech zvyšoval počet konzultací během školního roku a soustředění se buď vůbec nekonala, nebo se zkracovala na minimum. Přitom v přírodovědných oborech, a také v zeměpise, nelze obsah prázdninových soustředění převést do konzultací, protože jde jednak o několikahodinová cvičení v terénu, jednak o návod k vlastivědným pracím a konečně o exkurze, které nelze ničím nahradit.

Účastníci PGSU ovšem právem poukazují na to, že na rozdíl od praxe v ostatních socialistických zemích si u nás musí náklady na účast v soustředění a na exkurzích platit ze svých prostředků a kritizují i nedostatečné pracovní úlevy a materiálové zabezpečení PGSU. Studijní literatura je dalším problémem. V PGSU zeměpisu chybějí základní učebnice (např. Didaktika zeměpisu, Zeměpis Československa) a skripta a učební texty vydané v SPN, popř. péči bývalého Ústavu pro učitelské vzdělání, jsou brzy po vyjití rozebrány, protože si je kupují nejruznější zájemci a v knihovnách jsou k dispozici jen v omezeném počtu. Pokud jde o obsah studia, lze obecně říci, že tzv. vzorové studijní plány a osnovy PGSU, které byly vypracovány v Ústavu pro učitelské vzdělání na UK, MŠ neschválilo jako závazné, doporučilo pouze učitelským fakultám, aby k nim přihlédly při vypracovávání vlastních plánů, které měly zaslat MŠ ke schválení.

Dokladem tohoto liberalismu je i výnos MŠ ze dne 20. června 1969 čj. 21.103/69 v němž „ministerstvo upozorňuje, že postgraduální studium učitelů 6.—9. ročníku je až na další organizováno jako dvoupředmětové, přičemž o organizaci studia rozhoduje děkan fakulty.“ Výsledkem tohoto liberálního postoje MŠ byla značná odlišnost jak v organizaci, tak v obsahu PGSU, v koncepci zkoušek včetně zkoušky závěrečné i v nárocích na frekventanty. V současné době se např. na jednotlivých pedagogických fakultách v ČSR velmi podstatně liší i počet hodin věnovaných předmětové složce studia (52 — 110 výukových hodin).

Převládá tzv. blokové studium, tj. jeden předmět aprobační skupiny spolu s částí ostatních složek se studuje první rok, druhý předmět druhý rok. Toto opatření si vynutili jak posluchači tak i fakulty samy, protože při pestré paletě kombinací předmětů nebylo možné otvírat pro některé aprobační skupiny PGS, protože počet uchazečů nedosahoval 10. Z tohoto zdánlivě výhodného opatření však vyplývají i problémy, zejména v závěru studia. Povinnou součástí PGSU je písemná práce (v rozsahu práce seminární), jejíž obhajoba se koná při závěrečné ústní zkoušce. Téma písemné práce si frekventant volí buď z pedagogických disciplín nebo z jednoho předmětu své aprobační skupiny zpravidla již v prvním roce PGS. V případě, že tento předmět je zařazen až do druhého ročníku, je posluchač nucen pracovat sám, bez vedení, nebo jen na základě individuálních konzultací s vedoucím písemné práce, mimo rámec běžných skupinových konzultací. Přitom v zeměpise je návod k výzkumným pracím v terénu i ke zpracování témat z didaktiky zeměpisu zařazen do náplně prázdninového soustředění.

Když byla koncipována náplň PGSU v bývalém ÚÚV na UK, bylo konstatováno, že by mělo plnit tři vzájemně navazující a po sobě následující funkce:

1. funkci adaptační (tj. uzavírat adaptační fázi vývoje začínajících učitelů),
2. funkci rekvalifikační (tj. prohlubovat vzdělání učitelů novými poznatky jichž se jim nedostalo ve studiu základním),
3. funkci inovační (tj. dát učitelům nové poznatky nutné k realizaci pokrokových změn ve školství a školské praxi),
4. funkci specializační (tj. umožňoval vybraným učitelům soustavnou přípravu pro výkon specializovaných funkcí, popř. vedoucích funkcí ve školské správě).

Bylo jasné, že jednorázové postgraduální dvouleté studium nemůže všechny tyto funkce splnit, a proto se počítalo s niekoľikafázovým postgraduálním studiem, které by probíhalo v odstupe několika let mezi 5.—20. rokem učitelství služby. První dvě fáze měly být povinné, další dobrovolné. Tato koncepce se dosud neprosadila, v současné době však znovu ožívá a pravděpodobně v budoucnosti zvláště.

Zatím nám výsledky výzkumu konaného v rámci již zmíněného resortního plánu výzkumu MŠ č. 15 přesvědčivě ukázaly, že nejvýznamnější je adaptační fáze. Pro začínající učitele je nesmírně obtížné vypořádat se se složitou problematikou své profese bez vedení. Ukázalo se, že největší problémy působí aplikace teoretických poznatků, získaných na vysoké škole, na konkrétní výchovnou a vyučovací práci mladého učitele. Je proto třeba poskytnout mu účinnou pomoc již v počátcích jeho učitelství, nejlépe formou postgraduálního studia, které by absolvoval v prvních 2—3 letech své učitelství praxe. Toto studium by bylo dvousemestrové, probíhalo by ve spolupráci učitelství fakult s KPÚ a jeho hlavním cílem by bylo učit mladé učitele teoreticky analyzovat a hodnotit zkušenosti, jichž nabyli v praxi, aby byli s to na jejich základě hlouběji chápat pedagogickou, psychologickou a speciálně didaktickou teorii.

Kromě toho by do obsahu studia byly zařazeny i vybrané kapitoly z marxistické filosofie, vztahující se k výchovným a vzdělávacím problémům učitelství profese. Studium by bylo zakončeno komisionální zkouškou, jejímž úspěšným absolvováním by učitel získal tzv. první atestaci, podmiňující platový postup.

Na tuto první fázi PGSU by pak mezi 6.—10. rokem učitelství činnosti navazovala druhá fáze PGSU, kterou by tvořilo základní předmětové studium. Jeho cílem by bylo doplnit a prohloubit předmětové vzdělání učitelů novými vědeckými poznatky, k nimž došlo v příslušných vědních oborech od absolvování vysoké školy.

Zatím nelze rozhodnout, zdali by toto postgraduální studium zahrnovalo oba předměty učitelovy aprobace, nebo jen jediný. MŠ pravděpodobně bude trvat na zastoupení obou předmětů aprobační skupiny, v tom případě by však bylo účelné, aby v jednom, tzv. hlavním předmětu, byla náplň PGSU bohatší, ve druhém by byla omezena na nejdůležitější informace a především na seznámení frekventantů se studijní literaturou. Tento způsob by lépe odpovídal možnostem frekventantů a umožňoval by zkrácení studia na 1—1 a půl roku. I toto PGSU by bylo zakončeno komisionální zkouškou, jejímž úspěšným absolvováním by učitel získal tzv. druhou atestaci, jež by byla opět podmínkou platového postupu.

Třetí fáze PGSU by již byla dobrovolná, rozrůzněná obsahově i organizačně, protože by znamenala specializaci učitelů v oboru nebo by jim umožnila zastávat náročné funkce ve školské správě. I tato fáze by byla ukončena zkouškou, jejímž úspěšné absolvování by znamenalo zvýšení kvalifikace ve vybraném oboru studia, takže by absolventa opravňovala k výkonu náročné funkce ve školství.

Navržený trojfázový systém PGSU byl již zčásti realizován na Slovensku. Zatím byla pokusně zavedena první, adaptační fáze pro mladé učitele, na níž naváže po jejím zhodnocení druhá, inovační a rekvalifikační fáze. Třetí fáze je zatím ve výhledu.

Navrhovaný systém postgraduálního studia učitelů počítá s těsnější spoluprací fakult vzdělávajících učitele a KPÚ (resp. OPS) při jeho realizaci, a protože na našich školách dosud působí řada učitelů bez vysokoškolské kvalifikace, počítá s tím, že se tyto krajské a okresní instituce budou zabývat tzv. postmaturnitním studiem těchto učitelů, jehož náplň by měla být vypracována v do-

hodě s učitelskými fakultami, aby se poněkud přiblížila obsahu PGSU a jeho úrovni.

Na novém projektu permanentního dalšího vzdělávání učitelů se v současné době pracuje v nově zřízeném Ústředním ústavu pro vzdělávání pedagogických pracovníků.

Obsah předmětové složky PGSU bude přepracován podle výsledků výzkumu. Ukazuje se, že učební plány PGSU zeměpisu jak pro učitele škol 1. tak i 2. cyklu jsou mnohapředmětové, roztržité, a proto těžko zvládnutelné. V připravovaných plánech bude třeba zredukovat počet disciplín a zařadit především širší, komplexnější tematiku, která se těsněji váže k obsahu a úkolům zeměpisu jako vyučovacího předmětu na školách.

Větší pozornost nutno věnovat problematice geografického prostředí, ochraně a tvorbě krajiny, zeměpisu obyvatelstva včetně zajištění potravin pro ně, zeměpisu třetího sektoru, v regionální geografii rozvojovým zemím, zvláště arabského světa, integračním seskupením, především socialistické integraci a situaci ve světovém soustředění kapitalismu a socialismu.

Ve speciální didaktice pak novým vyučovacím metodám (problémové vyučování, používání moderních, zejména audiovizuálních pomůcek) a otázkám vyplývajícím z připravovaných osnov zeměpisu na školách 1. a 2. cyklu, které budou obsahovat značné změny v pojetí a náplni zeměpisu.

Jen tak splní 2. fáze PGSU svůj úkol a stane se nutnou a nepostradatelnou součástí permanentního vzdělávání učitelů zeměpisu.

Z P R Á V Y

Sto let hydrologické služby v ČSSR. Letošní rok je pro československou hydrologii rokem jubilejním. Uplynulo sto let od zahájení soustavného výzkumu vodstva v českých zemích. Organizací a odborným řízením tohoto výzkumu byla pověřena hydrografická komise pro království České jako autonomní zemská instituce. Hydrografická komise se členila na dvě sekce, hydrometrickou a ombrometrickou, a započala s činností v roce 1875. Hydrometrickou sekci, která se zabývala pozorováním vodních stavů na řekách a měřením průtoků, řídil profesor pražské techniky A. R. Harlachar (1842—1890). Sekci ombrometrické bylo svěřeno pozorování a měření atmosférických srážek pod vedením profesora matematiky pražské university a techniky dr. F. J. Studničky (1836—1903).

Činnost hydrografické komise se zdárně rozvíjela. Začalo se s měřením v devíti vodoměrných stanicích, které existovaly v Čechách již před rokem 1875. Nejstarší z nich byla v Praze na Vltavě u staroměstských mlýnů (od roku 1825). Výsledky pozorování byly postupně uveřejňovány v tištěných výročních zprávách pod názvem „Pozorování vodoměrná“. Počet vodoměrných stanic vzrůstal a v roce 1888, kdy skončila hydrografická komise svoji činnost, se konala pravidelná měření ve 47 stanicích. V práci započaté hydrografickou komisí pokračovalo pak hydrografické oddělení technické kanceláře zemědělské rady, které uveřejňovalo výsledky měření v ročenkách pod názvem „Výsledky vodoměrných pozorování na českých řekách“. V roce 1895 bylo hydrografické oddělení začleněno do ústřední hydrografické kanceláře ve Vídni, která se stala koordinačním orgánem hydrologické služby pro celé území tehdejšího Rakouska. Od roku 1895 vydávala již jednotnou ročenku o všech významnějších řekách mocnářství nazvanou „Jahrbuch des hydrographischen Zentralbureaus in k. k. Ministerium für öffentliche Arbeiten“.

Po první světové válce byla na území československého státu vytvořena samostatná hydrologická služba organizačně a metodicky řízená Státním ústavem hydro-